

BREZÍLYA ULUSAL SÍNEMASI

LISA SHAW

STEPHANIE DENNISON

VakıfBank Kültür Yayınları: 0473
Sanat: 032

BREZİLYA ULUSAL SİNEMASI

LISA SHAW

STEPHANIE DENNISON

Özgün Adı

Brazilian National Cinema

Türkçesi

Fatma Büşra Çalış

Yayın Danışmanı

Ekrem Demirli

Proje Editörü

Mesut Bostan

Kapak ve Sayfa Uygulama

Faruk Özcan

Son Okuma

Handan Öyken

VakıfBank Kültür Yayınları

İnkılâp Mahallesi

Dr. Adnan Büyükdizeni Caddesi

No: 7/A1 – Kat 13

34768 Ümraniye / İstanbul

Telefon: 0 216 285 9571

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2026

© Lisa Shaw, 2007

© Stephanie Dennison, 2007

ISBN 978-625-5848-90-1

Kitabın tüm yayın hakları Taylor & Francis Group aracılığıyla VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevî ve mali hakları saklıdır.

All Rights Reserved

Authorised translation from the English language edition published by koutledge, a member of the Taylor & Francis Group.

Baskı

Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul

Tel: 0212 412 1700

www.mega.com.tr – info@mega.com.tr

Sertifika No: 44452

1. Baskı: Haziran 2026

BREZİLYA ULUSAL SİNEMASI

LISA SHAW
STEPHANIE DENNISON

TÜRKÇESİ
FATMA BÜŞRA ÇALIŞ

LISA SHAW

Liverpool Üniversitesinde Portekiz ve Brezilya Çalışmaları profesörüdür. *The Social History of the Brazilian Samba* [Brezilya Sambasının Toplumsal Tarihi] adlı kitabın yazarı, *Popular Cinema in Brazil* [Brezilya'da Popüler Sinema] (2004) kitabının ortak yazarı, *Latin American Cinema: Essays on Modernity, Gender and National Identity* [Latin Amerika Sineması: Modernite, Toplumsal Cinsiyet ve Ulusal Kimlik] (2005) kitabının ortak editörüdür.

STEPHANIE DENNISON

Leeds Üniversitesinde Brezilya Çalışmaları profesörüdür. *Popular Cinema in Brazil* [Brezilya'da Popüler Sinema] kitabının ortak yazarı, *Latin American Cinema: Essays on Modernity, Gender and National Identity* [Latin Amerika Sineması: Modernite, Toplumsal Cinsiyet ve Ulusal Kimlik] (2005) ve *Remapping World Cinema: Identity, Politics and Culture in Film* [Dünya Sinemasını Yeniden Haritalamak: Filmlerde Kimlik, Siyaset ve Kültür] (2006) kitaplarının ortak editörüdür.

FATMA BÜŞRA ÇALIŞ

1990'da Van'da doğdu. 2012'de İstanbul Üniversitesi İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümünden mezun oldu. Çevirinin farklı dallarında hizmet vermenin yanı sıra yayıncılık sektöründe editörlük ve yayın koordinatörlüğü yaptı ve yirmiden fazla kitap çevirdi. Hâlihazırda serbest çevirmenlik ve editörlük faaliyetlerini sürdürmektedir.

Lillie ve Eddie için
Babam ve Christine için

İÇİNDEKİLER

Görseller	11
Önsöz	13
Teşekkür	15
Giriş	17
Brezilya Bağlamında “Ulusal”	17
Brezilya’da Sinefillik	27
Kapsama Meselesi	37
(Ele Gelmez) Seyirci	38
Kitabın Yapısı	42

BİRİNCİ KISIM SİNEMA VE DEVLET

1	Birinci Cumhuriyet (1889-1930)	49
	Film ve Yasa	49
	Film ve Ulus İnşası	52
	Sinema ve Ahlak	55
	Yabancı Etkiler	57
2	Vargas Yılları (1930-1945 ve 1951-1954)	61
	INCE	65
	Sansür ve DIP	67
	<i>Cine Jornal Brasileiro</i>	69
	Demokrasi Rejiminde Film	71

3	Film Çekimi ve Diktatörlük (1964-1984)	75
	Giriş	75
	Instituto Nacional de Cinema	78
	Embrafilme	80
4	Sinema ve Yeniden Demokratikleşme (1984-2006)	89
	Giriş	89
	<i>Retomada</i> Mevzuatı	90
	Küreselleşiyoruz: Sinema ve Televizyon	92
	Gelecekteki İhtimaller	96

İKİNCİ KISIM

1896'DAN 1960'A "ULUSAL" SİNEMAYI TANIMLAMAK

5	Öncüler	101
	Adhemar Gonzaga (1901-1978)	102
	Humberto Mauro (1897-1983)	110
	Carmen Santos (1904-1952)	126
	Gilda de Abreu (1904-1979)	142
	Öncüler ve Ulus	151
6	<i>Chanchada</i> , Yegâne Brezilya Film Türü mü?	153
	Karnaval Filmleri	153
	<i>Chanchada</i> Doğdu	155
	Atlântida Stüdyosu, Rio de Janeiro	156
	São Paulo'dan Ters Etki: Vera Cruz Stüdyosu	161
	Ulusal Bir Tür Olarak <i>Chanchada</i>	167

ÜÇÜNCÜ KISIM
1960'TAN İTİBAREN "ULUSAL" SİNEMAYI TANIMLAMAK

7	Cinema Novo	173
	Giriş	173
	En İyisinden <i>Cinema Novo: Vidas Secas</i> ve Glauber Rocha	177
	<i>Cinema Novo</i> 'nun Uluslararası Boyutu	183
	<i>Cinema Novo</i> : Suya Düşmüş Bir Proje mi?	186
	Yeraltına İnmek: <i>Marjinal Sinema</i>	188
8	Pornochanchada	193
	Giriş	193
	Seks ve Generaller	197
	Seks Almayalım Lütfen, Biz Brezilyalıyız!	201
	Pornonun Gelişi	212
9	Çağdaş Sinemada Ulus	215
	Distopik Şehir Manzaraları	216
	Ütopik Manzaralar	231
	Sonuç	240

DÖRDÜNCÜ KISIM
BEYAZ PERDEDE BREZİLYA KİMLİKLERİ
FİLM YILDIZLARI

10	<i>Chanchada</i> Yıldızları, 1933-1960	245
	Ulus ve Etnisite	246
	Brezilya'da Bir Star Sistemi Yaratmak	247
	Carmen Miranda (1909-1955)	252
	Eliana Macedo (1925-1990)	262
	Oscarito (1906-1970)	270

Grande Otelo (1915-1993)	276
Sonuç	287
11 Popüler Kültür İkonları 1960 Sonrası	291
Renato Aragão	291
Amácio Mazzaropi	303
Mojica Marins: Coffin Joe ve Brezilya Korku Kuşağı	318
12 Çarpıcı Kadınlar: 1960 Sonrasının Poster Kızları	329
Sônia Braga: Brezilya'nın Gözde <i>Morena</i> 'sı	331
<i>As Loiras</i> : Brezilya'da Beyaz Perdenin Sarışınları	341
Son Sözler	355
Filmografi	357
Dizin	373

GÖRSELLER

5.1	Carmen Santos	127
7.1	Glauber Rocha'nın <i>Deus e o diabo na terra do sol</i> (<i>Black God, White Devil</i> [Siyah Tanrı, Beyaz Şeytan], 1964) filmindeki kötü şöhretli <i>cangaceiro</i> Corisco olarak Othon Bastos	180
7.2	Kamera arkasında Glauber Rocha	180
9.1	Rocket karakterinin yer aldığı bir <i>Cidade de Deus</i> (<i>Tanrı Kent</i> , 2002) sahnesi	222
10.1	Sonofilmes stüdyosu yapımı <i>Banana da terra</i> 'dan (<i>Banana of the Land</i> [Toprağın Muzu], 1939) <i>baiana</i> kostümü giyen Carmen Miranda	255
10.2	<i>Cinelândia</i> dergisinin kapağında Eliana Macedo	267
10.3	<i>Cinelândia</i> dergisinin kapağında Debbie Reynolds	268
10.4	<i>E o mundo se diverte</i> (<i>And the World Has Fun</i> [Ve Dünya Eğleniyor], 1948) filminin bir sahnesinde Oscarito ve Grande Otelo	277
11.1	Zé do Caixão olarak José Mojica Marins (<i>Coffin Joe</i>), 1966	320
12.1	Bruno Barreto'nun <i>Gabriela</i> 'sında Sônia Braga (1983)	337

Yukarıda sıralanan görsellerin yeniden üretimi izne tabidir. Telif hakkı sahiplerine ulaşmak ve gerekli izinleri almak için her türlü çaba gösterilmişse de bu her zaman mümkün olmamıştır. Dikkatimize sunulan her türlü eksiklik sonraki baskılarda giderilecektir.

ÖNSÖZ

Birincil ve ikincil kaynaklardan yapılan alıntıların Türkçe tercümesi verilmiştir. Film isimleri orijinal dillerinde, Portekizce olarak yazılmıştır ama filmin ilk defa anıldığı yerde yazarların uygun gördüğü İngilizce ve Türkçe tercümeyle parantez içinde yer verilmiştir. Sonrasında bölüm boyunca aynı filmin Portekizcesi zikredilmiştir. Film İngilizce ismiyle yurt dışında gösterime girmişse, İngilizce ismi italik olarak yazılmıştır. Buna ek olarak, Filmografi kitapta bahsedilen bütün filmlerin listesini İngilizce ve Türkçe çeviriyle birlikte verir.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın ortaya çıkmasına yol açan araştırma, Leeds ve Liverpool Üniversitelerinin desteğiyle büyük ölçüde kolaylaştırıldı. Brezilya'daki gerekli arşiv çalışması ancak İngiliz Akademisi ve Sanat ve Beşerî Bilimler Araştırma Kurulu'ndan gelen cömert araştırma hibeleriyle mümkün oldu. Aşağıda yer alan ve her biri bu kitabın ortaya çıkmasına çok katkı sağlamış kurum, meslektaş ve arkadaşlarımıza minnetimizi ifade etmek isteriz: Maite Conde, João Luiz Vieira, Júlio César Miranda, John Gledson, David Treece, Ismail Xavier, Lúcia Nagib, Vinícius Chiappeta Braga, Diana Holmes, Marie-Louise Banning, Caroline Dawson, Rogério Ferraraz, Claire Williams, Andrea Noble, Tatiana Heise, Leeds Üniversitesi Dünya Sinemaları grubu ve bilhassa da Song Hwee Lim, Clóvis Molinari (Arquivo Nacional), Carlos Augusto Calil, Ulusal Kütüphane, Getúlio Vargas Vakfı, Cinemateca of the Museu de Arte Moderna ve Museu da Imagem e do Som, Rio de Janeiro, Cinemateca Brasileira, São Paulo ve Tempo Glauber, Rio de Janeiro. Kitabın görsellerinin toplanmasında emeği geçen Maria Byington, Rosângela Sodré (Centro Técnico Audiovisual), Anwen Rees (BBC Galler), Rafael Luna (the Cinemateca of the Museu de Arte Moderna) ve Sara Rocha'ya (Tempo Glauber) minnettarız. Elmar Pereira de Mello, Hilda White Rössle de Mello, Maria Helena ve Júlio César Senna, Barbara ve Mike Thornton, Carmen ve Durval Barros, Ellen Ostoff ve Miguel Magalhães ve

María Helena da Silveira Caldeirat'ın müthiş misafirperverliği sayesinde Brezilya'yı gezip görebildik.

Routledge'in kadrosu daima yardımcı oldu ve sabırlı davrandı; destek verdiği ve cesaretlendirdiği için özellikle dizinin yönetmeni Susan Hayward ve sonra Charlotte Wood'a teşekkürler.

Son olarak ama en önemlisi de sevgileri ve destekleri için ailelerimize teşekkür etmek isteriz.

GİRİŞ

BREZİLYA BAĞLAMINDA “ULUSAL”

Valentina Vitali ve Paul Willeman, ulusal sinemayı anlamaya yönelik yaklaşımlara dair son incelemelerinden birinde şöyle yazarlar: “Belli ulusal sinema kitapları, ulusal kültür oluşumu bağlamında sinema tarihi yazmanın imkânsız ya da en azından zor olduğunu kabul ederler etmesine de tam da bu dediklerini yapmayı sürdürürler, kaide budur.”¹ Bu karşı konulmaz yaklaşıma kapılıp da Brezilya ulusal sinemasından niçin *bahsedilmeyeceğinin* nedenlerini araştırmaya başladığımızda, Routledge dizisindeki diğer kitaplarla kıyaslandığında Brezilya bağlamında “ulusal sinema” meselesinin, diğer ülkelere nazaran çok daha az sorun teşkil etmesi karşısında şaşırıp kalıyoruz. Avustralya’daki durumdan farklı olarak, Brezilya’nın ulusal dili (Portekizce) ülkenin sinemasını da hâkim uluslararası sinemadan (Hollywood) açık ve net bir şekilde ayırıyor ve söz gelimi İngiliz ve İspanyol sinemalarından da farklı olarak Brezilya sineması, ülkenin büyüklüğüne rağmen (gezegendeki en büyük beşinci ülke), neredeyse yalnızca Portekizce film çekiyor. Portekizce (genellikle Avrupa-Amerikalı) akademis-

1. Valentina Vitali ve Paul Willeman, “Introduction”, Valentina Vitali & Paul Willeman (ed.), *Theorising National Cinema* (Londra: BFI Publishing, 2006), s. 1-14 (s. 3).

yenlerin bütün Latin Amerika sinemalarını tek bir sinemaymış gibi gruplamadaki ısrarına rağmen, Brezilya sinemasını Latin Amerika'nın başka yerlerindeki sinema yapımlarından da ayırır.² Bununla birlikte, Brezilya'daki *cinema novo*'yu 1960 ve 1970'lerde Kuzey ve Güney Amerika'da İspanyolca ve Portekizce konuşan ülkelerdeki uluslarüstü film çalışmalarının parçası olarak görmek mümkündür. Bu uluslarüstü film çalışmaları, Yeni Latin Amerika sinemasının "kıta projesi"dir.³ Şu durumda, Ibermedia ve diğer uluslararası ortak yapım girişimleri göz önüne alındığında, hâlâ nispeten az sayıda çağdaş Brezilya (ya da yarı Brezilya) filmini kıtada ve kıtanın dışında çekilen filmler bağlamında konumlandırmak daha da fazla yarar sağlayacaktır.⁴ Gelgelelim, bunlar Brezilya filmleriyle ilgili düşünmenin başka yollarıdır yalnızca. Bu yollar, gördüğümüz kadarıyla, "ulusal kültür oluşumu" bağlamında Brezilya sineması tarihi yazmayı "imkânsız" hatta "zor" bile kılmaz. Ortaya koymayı umut ettiğimiz üzere, Brezilya filmlerini her şeyden evvel hâlâ kendi yerel sinema kültürleri ve sosyo-politik bağlamlarının ürünleri olarak görmek en yararlı bakış açısı olacaktır. Tam da bu nedenle Brezilya sinemasını ulusal bir sinema olarak ele almak mükemmelen mantıklıdır.

2. Portekizlilerin sömürgeleştirmesi, erken bağımsızlık (1822), sömürge yönetiminin yerine Brezilya monarşisinin geçmesi (1822-1889), köleliğin kaldırılmasındaki gecikme Brezilya'nın komşularıyla ortak bir tarihinin olmadığını kanıtlar; bu durumlar Brezilya'nın Latin Amerika'dan nispi kültürel yalıtımıyla sonuçlanmıştır, gerçi bu yavaş yavaş değişmektedir özellikle de diğer bütün girişimler bir yana, Güney Amerika Güney Konisi ülkelerinin gümrük birliği MERCOSUL sayesinde.

3. Bkz. Zuzana M. Pick, *The New Latin American Cinema: A Continental Project* (Austin: University of Texas Press, 1993).

4. Bu konuda daha fazla tartışma için Dördüncü Bölüm'e bakınız.

Üstelik, Brezilya’da ulusal kavramını karmaşık hâle getirecek alt devlet [ulus] sinemaları⁵ da yoktur. Sinemanın doğuşundan bu yana Brezilya’nın egemenliğine kast eden olmamıştır (*Alman Ulusal Sineması* metnini karmaşık hâle getiren bir mesele). Brezilya diasporası, Meksika diasporası gibi gelişiyor olabilir fakat Meksika’daki durumun aksine Brezilya’nın dışında şekillenmiş gerçek bir Brezilya film geleneği yoktur. Elbette ulusal sinemalara dair son dönemlerde yapılan başka çalışmaların da ortaya koyduğu üzere⁶, Brezilya’daki ulusötesilik kavramı yavaş yavaş hem film yapım hadisesini hem de filmlerin kendilerini üreten toplumla ilişkilene biçimlerini dönüştürmektedir. Bununla beraber, ulusötesi kavramı zaten geleneksel olarak Brezilya sinemasıyla ilişkilendirilmez. Mesela; Glauber Rocha’nın “üç kıtalı sinema” geliştirme planlarına karşın, beğenilen *cinema novo* yönetmeninin Avrupa’da yaptığı filmler hem Avrupalılar hem de Brezilyalılarca hiç şüphesiz Brezilya kanonunda görülmektedir, zira bu filmler yönetmenin otör çalışmalarının parçasıdır.⁷ Öte yandan Walter Salles’in *Diarios de motocicleta* (Motosiklet Günlükleri, 2004) filmi Brezilya’da bir Brezilyalının yönettiği yabancı bir film olarak görülmektedir ve filmin hayli anlamlı ulusötesi veçhesi şuan için neredeyse yalnızca yabancı izleyicilerin ilgisi-

5. Stephen Crofts, bunu ufuk açıcı metni “Concepts of National Cinema”da ele alır. *Concepts of National Cinema*, John Hill ve Pamela Church Gibson (ed.), *The Oxford Guide to Film Studies* (Oxford: Oxford University Press, 1998), s. 385-394.

6. Örneğin bkz: Christopher J. Berry ve Mary Ann Farquhar, *China on Screen: Cinema and Nation* (New York: Columbia University Press, 2006).

7. Bir başka *cinema novo* emektarı Ruy Guerra’nın filmleri gibi. Örneğin bkz. 1983 tarihli, Fransız/Meksikalı/Batı Alman ortak yapımı Guerra filmi *Erendira*, Randal Johnson ve Robert Stam (ed.), *Brazilian Cinema* (New York: Columbia University Press, 1995), s. 438-441.

ne mazhar olmuştur.⁸ Dolayısıyla muhtemelen Brezilya'nın yerli halklarının yaşadıkları haricinde "ulusötesilik" merceği, henüz Brezilya sinemasını incelemenin en tatminkâr ve mantıklı yöntemi mesabesine çıkmamıştır.⁹

Şu sıkıcı istatistik konusuna gelince, Brezilya'da film yapımı bir ulusal sinemanın üstüne düşeni rahat rahat yerine getirmektedir. Pek çok dünya sinemasında tanık olduğumuz üzere küresel ve ekonomik kriz dönemlerinde film yapım oranlarındaki düşüş istisnalarıyla birlikte, Brezilya'daki film yapımı on dokuzuncu yüzyılın son on yılının başlangıcından bu yana istikrar yakalamıştır. Brezilya sineması hem yurt içindeki hem de dışarıdaki izleyicilerin ilgisini uyandırabilmiştir (12 milyondan fazla insan *Dona Flor e seus dois maridos* [*Dona Flor ve İki Kocas*] filmi-

8. Film, şu açıdan anlamlı: Muhakkak ki Latin Amerikalı devrimciler arasında en ulusötesi figür Che Guevara'nın gençliğinde Güney Amerika ülkelerinde yaptığı yolculuğu anlatır. Ulusötesilik tartışmalarının Hollywood'da üretilen filmleri genellikle dışarıda bıraktığını eklemeye değer bu noktada. Walter Salles'in ilk filmi uluslararası piyasa için çekilmiş, ABD/Brezilya ortak yapımı İngilizce film *Exposure* filmi eleştirmenlerce görmezden gelinmiştir, *Dark Water* (2005) filmi de aynı şekilde Hollywood türünde bir film olarak görülüp kenara bırakılmıştır. Bu kuralın dikkate değer bir istisnası Brezilya Sineması'na dâhil edilen Hector Babenco'nun 1991 yapımı Hollywood filmi *At Play in the Fields of the Lord*'un ilginç incelemesidir; ancak kabul edilmelidir ki eserin varlık nedeni filmin Hollywood filmlerinde genellikle benimsenen Brezilya mitlerini nasıl çürüttüğünü ortaya koymaktır. Robert Stam, João Luiz Vieira ve Ismail Xavier, "The Shape of Brazilian Cinema in the Postmodern Age", Johnson ve Stam (ed.), *Brazilian Cinema*, s. 432-434.

9. Yerli halkların tasviri ve bu topluluklar içindeki film yapımcılığı üzerine (örneğin, Dördüncü Sinema) birtakım ilginç çalışmalar yapılmıştır, bu çalışmalar filmlerin ulusötesi işlerin parçası olarak daha faydalı bir şekilde analiz edilebileceğini öne sürmektedir. Ayrıca bkz. Scott Mackenzie, "Mimetic Nationhood: Ethnography and the National", Mette Hjort ve Scott Mackenzie (ed.), *Cinema and Nation* (Londra ve New York: Routledge, 2000), s. 241-259; Patricia Aufderheide, "Grassroots Video in Latin America", Chon A. Noriega (ed.), *Visible Nations: Latin American Cinema and Video* (Minneapolis ve Londra: University of Minnesota Press, 2000), s. 219-238.